

УДК 378:37.03

Н. М. ЯКУШКО

кандидат педагогічних наук, професор

Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ВИШУ

У статті йдеться про реалізацію такого важливого складника професійної готовності майбутнього вчителя, як лідерство. Розкрито основні підходи до визначення суті цього поняття в психолого-педагогічному, філософському, управлінському аспектах. Доведено, що лідерство можна розглядати як механізм, процес, інструмент, що надає змогу задовольнити безліч потреб особистості, реалізувати її природно закладені та сформовані лідерські вміння. Визначено основні характеристики якостей, що за результатами наукових досліджень належать до лідерських. Зіставлено підходи зарубіжних та вітчизняних учених до визначення сутності понять “лідер”, “лідерство”, “лідерські якості”. Проаналізовано підходи до визначення лідерських якостей сучасного вчителя з погляду самого студента, викладача та потенційного працедавця. Окреслено шляхи формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчально-виховної роботи педагогічного вищого навчального закладу на підставі узагальнення передового досвіду.

Ключові слова: лідер, учитель, фахівець, навчально-виховна робота, якості, форми, методи, діагностика.

На сучасному етапі реформування системи освіти України виникла нагальна потреба в підготовці якісно нового вчителя, який здатен не лише передавати знання, а й стати ідейним очільником духовного зростання кожного учня, його порадицею у складних життєвих ситуаціях та пошуках, натхненником розвитку творчого потенціалу особистості. За таких умов актуальним стає питання формування лідерських якостей майбутніх учителів. Особливої уваги питання формування та розвитку лідерських якостей потребують під час навчання у вищій школі, оскільки саме період студентства надає змогу усвідомити власні лідерські здібності, розвинути їх, перевірити їх дієвість у подальшій професійній діяльності.

Зауважимо, що педагогічний аспект проблеми лідерства достатньо широко досліджено та висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого (Д. Дьюї, О. Залужний, О. Лозинський, А. Макаренко, Т. Пітерс, С. Русова, В. Сухомлинський, С. Шацький), які вивчали організацію самоврядування в учнівському колективі, динаміку його розвитку та виховання лідерів цього колективу. Проблему лідерства розглядають сучасні психологи та педагоги в контексті обґрунтування необхідності формування лідерських якостей майбутніх фахівців, зокрема майбутніх учителів, у процесі професійної підготовки (Н. Белякова, В. Каширін, М. Лукашевич, Н. Мараховська, О. Романовський, Н. Семченко та ін.).

Мета статті полягає в узагальненні підходів до визначення лідерських якостей сучасного вчителя та шляхів їх формування в навчально-виховному процесі педагогічного вишу.

Теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури доводить, що сутність поняття “лідер” та “лідерство” являють собою складні структурні утворення. У соціально-історичному та культурологічному аспектах лідерство можна розглядати як механізм задоволення соціальної потреби індивіда в управлінській діяльності; у філософському – як процес домінування особистості та її вплив на спільноту; у психологічному – як інструмент, що надає змогу задовольнити безліч потреб; у педагогічному – як елемент організації та управління процесами розвитку малої групи [5, с. 3].

Існує думка, що якості лідера закладаються генетично. Необхідні певні задатки психофізіологічного характеру: гарна пам'ять, гостра увага, здатність до продуктивного мислення. Однак експериментально доведено, що деякі лідерські якості можна сформувати. Наприклад, умінь вибудовувати продуктивне спілкування, ставити мету, формувати ефективну команду. Дослідник лідерства Д. Максвелл доводить, що деякі люди народжуються з вищими природними талантами, ніж інші, але здатність до лідерства в дійсності являє собою цілу сукупність навичок та вмінь, яких людина може набути [4]. На думку Е. Уткіна, основними рисами лідера є такі: толерантність, упевненість у собі, пошук інновацій, визнання власних помилок [7]. М. Кіпніс вважає, що лідер – це домінантна особистість, яка має володіти певним набором якостей, такими як: швидка реакція на ситуацію, ефективний вибір засобів вирішення проблеми, помітність і харизматичність, максимально великий вплив на оточення, той, хто наділений якостями управлінці, адміністратора, організатора більшою мірою, ніж інші [1]. Ґрунтовне дослідження типових якостей особистості, характерних для лідера, провів Л. Уманський. До найбільш важливих він зарахував такі: здатність “заряджати” енергією інших людей, психологічний такт, загальний рівень розвитку, різнобічність загальних розумових здібностей, ініціатива, як творча, так і виконавська, здатність до організаторської діяльності, самостійність, на відміну від наслідувачів, працездатність та витримка [6]. Важливим є вивчення Р. Кричевським якостей керівника-лідера. Він зазначає, що керівник повинен мати високий інтелект, однак це має бути не теоретичний інтелект, а практичний. Він же виділяє головні якості керівника: домінантність, упевненість у собі, емоційна рівновага, стресостійкість, креативність, прагнення досягнення мети, відповідальність, незалежність позиції, надійність у виконанні завдань [3]. Американські дослідники С. Кові та Е. Богардус стверджують, що лідерів можна знайти на всіх рівнях професійної діяльності. Кращі лідери зазвичай поділяють загальнолюдські цінності: справедливість, рівність перед законом, чесність, довіру. Кожна людина може визначити власні лідерські якості за допомогою критеріїв: непереривна самоосвіта, самовдосконалення, орієнтація на служіння іншим, наявність позитивної енергетики, уникання конфліктів, віра в інших та їхні потенційні можливості,

раціональний розподіл часу та зусиль, самокритичність, толерантність, визнання заслуг інших, турбота про фізичне здоров'я, інтелектуальний та духовний розвиток [2]. Е. Богардус до лідерських якостей зараховує також активність, розвинуте мислення, передбачливість, тактовність, уміння привертати до себе увагу, почуття гумору [8]. Дослідниця Н. Мараховська, розглядаючи педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів, визначає лідерство “як процес організації та управління колективом”. У структурі лідерства вона виокремлює “суб’єкта (лідера), його мету (організувати та спонукати до змін послідовників, виконувати свою особливу місію), мотиви (інтерес до лідерства, влади, мотиви самоствердження, самореалізації, афіліації, досягнення, трансформації, допомоги іншим), зміст (знання про лідерство та способи його здійснення), способи (методи спільної взаємопов’язаної діяльності лідера та послідовників з метою вирішення колективних завдань), дії (організація, планування, експертування, зовнішнє представництво, контроль за внутрішніми стосунками у колективі тощо) та результат (високі результати колективної діяльності і позитивні зміни в послідовниках)” [5, с. 7].

Отже, багатоаспектність досліджень проблеми лідерства, різні підходи до пояснення сутності поняття “лідер”, визначення різних за характеристиками якостей особистості, що вказують на людину-лідера, доводять, що питання формування лідерських якостей майбутніх фахівців, а насамперед учителя, є актуальною та на часі.

У Харківському національному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди формування лідерських якостей майбутнього вчителя відбувається шляхом активного залучення студента до різних форм реалізації навчально-виховного процесу. Моніторинг якості надання освітніх послуг доводить, що формування вчителя-лідера педагогічний колектив розглядає як один з результатів готовності нашого випускника до роботи на різних рівнях освітнього процесу. Так, опитування викладачів показує, що більшість опитаних (72%) цінують у сучасному студенті-лідерові такі якості, як: інтелектуально-творчі (високий інтелект, здатність до прийняття креативних рішень), емоційно-вольові (енергійність, працелюбність, цілеспрямованість), моральні (моральність, справедливість, повага, стійка система цінностей), ділові (упевненість у собі, бачення перспективи, уміння планувати, самовдосконалення).

Подібні опитування ми проводимо й серед потенційних працедавців: директорів шкіл, начальників відділів та управлінь освіти, деканів. Оцінювання результатів дозволяє навести такі дані: 64% опитаних найбільш важливим для майбутнього вчителя вважають такі якості, як здатність швидко реагувати на зміни в системі освіти та досягнення педагогічної науки, готовність і здатність до розширення меж наукових та професійно-практичних пізнань, здатність створити власний імідж, упроваджувати різноманітні форми й методи навчання та самоконтролю, новітні освітні технології, готовність до інтелектуального й культурного зростання, здатність до освіти

впродовж життя; 26% опитаних значущими вважають здатність самостійно одержувати нові знання та набувати вмінь за допомогою інформаційних технологій, вміння ефективно організовувати власну працю й роботу колективу, здатність не лише народжувати нові ідеї, а й знаходити підходи до їх реалізації, уміння створювати команду та ефективно в ній працювати, знаходити компромісні й альтернативні рішення, володіти навичками публічної ділової та наукової комунікації; 10% виділяють володіння комплексом практичних навичок, спрямованих на вміння переконувати, вести за собою, знання сучасних методів діагностики та аналізу розв'язання професійних проблем, нестандартне мислення й інноваційні підходи до реалізації поточних справ.

Таким чином, узагальнення діагностики щодо формування лідерських якостей майбутніх учителів надає нам змогу визначити комплекс принципів, методів, форм роботи, що допомагають нашим випускникам успішно реалізуватися на сучасному ринку праці.

У навчально-виховному процесі ХНПУ ім. Г. С. Сковороди реалізовано низку форм роботи та позааудиторних заходів, що мають на меті знайомство сучасного студента із сутнісними характеристиками лідерських якостей педагога, актуалізацію освітніх потреб студентів щодо вияву лідерських якостей. На різних факультетах працюють семінари з проблем лідерства в педагогічній освіті, де кожен може ознайомитися з виявами понять “лідер” і “лідерство”, вивчити природу цього феномена, функції та роль лідера групи. Постійно працюють гуртки, де студенти можуть практично реалізувати задатки лідера, побачити форми його вияву. Однією з найдієвіших форм роботи є створення та функціонування “Сковородинівської родини лідерів”. Такий семінар працює впродовж року, залучаючи до своїх лав усіх бажаючих. У процесі роботи студенти обмінюються ідеями, розробляють спільні проекти, реалізувати які можна в умовах безпосереднього навчання у виші та під час педагогічних практик у загальноосвітніх школах та дитячих оздоровчих таборах. Як варіант рефлексії такої роботи у вересні кожного нового навчального року проводиться тижневий табірний збір студентського активу “Сковородинівської родини лідерів” у селищі Гайдари.

Неабияке зацікавлення викликають факультетські гуртки ораторського мистецтва, що сприяють розкриттю лідерського потенціалу студентів, засвоєння ними активних стилів спілкування, розробки інноваційних презентацій своїх проектів, вивчення вербальних та невербальних засобів впливу на різні аудиторії слухачів. На факультеті початкового навчання активно працює гурток “Ритор”, у межах роботи якого проводиться тренінг “Лідерство”. У процесі тренінгу студенти мають можливість виявити свій лідерський потенціал та провести його аналіз, визначити переваги й недоліки лідерських позицій, обмінятися думками щодо кращої організації роботи різних груп. Під час тренінгу створюються проблемні ситуації, що дають змогу вибрати оптимальні методи й засоби індивідуальної та групової діяльності.

Активному вияву лідерів сприяє студентське самоврядування, тиждні якого стали обов'язковою роботою кожного факультету. Щорічно в листопаді студенти цілий тиждень забезпечують роботу факультету, що надає їм змогу бачити адміністративно-управлінські та викладацькі аспекти роботи, можливість “приміряти” на себе ролі декана, його заступників, завідувачів кафедр, викладачів. Така робота сприяє кращому розумінню потреб сучасного студентства, його запитів, дає змогу швидко на них реагувати.

Висновки. Таким чином, формування лідерських якостей майбутнього вчителя є невід'ємним складником навчально-виховного процесу сучасного педагогічного ВНЗ. Дієвими шляхами забезпечення цієї ланки роботи стають традиційні та інноваційні форми роботи (форуми, семінари, тренінги, гуртки, клуби тощо), що надають змогу практично реалізувати лідерський потенціал, виявити його переваги та недоліки, окреслити шляхи для самовдосконалення.

Список використаної літератури

1. Кипнис М. Тренинг лидерства. Москва, 2006. 144 с.
2. Кови С. Семь навыков высокоэффективных людей. Мощные инструменты развития личности. URL: <http://ru.bookmate.com/reader/uLDmyaCv>.
3. Кричевский Р. Л., Дубовская Е. М. Социальная психология малой группы. Москва, 2001. 318 с.
4. Максвелл Дж. 21 неопровержимый закон лидерства. Минск, 2007. 448 с.
5. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2009. 22 с.
6. Уманский Л. И. поэтапное развитие группы как коллектива. Коллектив и личность. Москва, 1975. 184 с.
7. Уткин Э. А. Курс менеджмента : учебник для вузов. Москва, 2000. 448 с.
8. Шкурко О. В., Маврин С. А. Лидерские качества будущих менеджеров как качества инновационной личности. Омский научный вестник. Серия: психологические и педагогические науки. Омск, 2013. Вып. 2 (116). С. 186–188.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2017.

Якушко Н. М. Пути формирования лидерских качеств будущих учителей в процессе учебно-воспитательной работы педагогического вуза

В статье говорится о реализации такого важного компонента профессиональной готовности будущего учителя, как лидерство. Раскрыты основные подходы к определению сущности этого понятия в психолого-педагогическом, философском, управленческом аспектах. Доказано, что лидерство может рассматриваться как механизм, процесс, инструмент, позволяющий удовлетворить множество потребностей личности, реализовать ей естественно заложенные и сформированные лидерские умения. Определены основные характеристики качеств, которые по результатам научных исследований отнесены к лидерским. Сопоставлены подходы зарубежных и отечественных ученых к определению сущности понятий “лидер”, “лидерство”, “лидерские качества”. Проанализированы подходы к определению лидерских качеств современного учителя с точки зрения самого студента, преподавателя и потенциального работодателя. Определены пути формирования лидерских качеств будущих учителей в процессе учебно-воспитательной работы педагогического высшего учебного заведения на основании обобщения передового опыта.

Ключевые слова: лидер, учитель, специалист, учебно-воспитательная работа, качества, формы, методы, диагностика.

Yakushko N. Ways of Future Teachers' Leadership Qualities Formation in the Process of Educational Work of a Pedagogical University

The article deals with the realization of such an important component of future teachers' professional readiness as leadership. The basic approaches to the definition of this concept's essence in psychological-pedagogical, philosophical, and managerial aspects are revealed. Leadership is proven to be considered as a mechanism, process, tool which allows to meet a lot of individual needs and to implement its naturally laid and formed leadership skills. The basic characteristics of qualities which belong to leadership according to the results of scientific researches are determined. The vast majority of scholars consider that the ability to energize, psychological tact, general intelligence, the versatility of mental faculties, initiative, both creative and performing, the ability to organize, independence, in contrast to imitators, workability and endurance belong to leadership qualities. The approaches to the determination of a modern teacher's leadership qualities are analyzed from the point of view of the student, teacher and potential employer: the ability to respond fast to changes in the educational system and the achievement of pedagogical science, the readiness and ability to increase scientific and professional knowledge, the ability to create their own image, to introduce various forms and methods of teaching and self-control, the latest educational technologies, the readiness for intellectual and cultural growth, life-long education ability; the ability to independently acquire new knowledge and skills with the help of informational technologies, the ability to effectively organize their own work and team work, the ability not only to have ideas, but also to find approaches to their implementation, the ability to build a team and to organize work in it efficiently, to find compromise and alternative solutions, to have the skills of public, business and scientific communication; the possession of a set of practical skills aimed at the ability to persuade, to lead; the knowledge of modern methods of the diagnosis and analysis of the solution of professional problems; non-standard thinking and innovative approaches to the implementation of current affairs. The ways of future teachers' leadership qualities formation in the process of educational work of a pedagogical university are outlined based on the generalization of the best practices.

Key words: leader, teacher, specialist, educational work, qualities, forms, methods, diagnostics.